

vojne, a zatim prvi dio s naslovom Razvoj strokovnih organizacij od prevrata 1918. do ustanovitve zveze Neodvisnih strokovnih organizacij Slovenije konec 1922 (s podnaslovima: A. Socialnodemokratske in komunistične strokovne organizacije, B. Kršćanskosocialne strokovne organizacije, C. Narodnosocialne in liberalne strokovne organizacije, Č. Samostojna profesionalna delavska društva, D. Strokovna-stanovska združenja in društva javnih nameštencev, E. Strokovne-stanovske organizacije zasebnih nameštencev). Naziv drugog dijela je Pregled dejavnosti strokovnih organizacij 1918–1922 (s podnaslovima: A. Prizadevanje strokovnih organizacij za izboljšanje socialne zakonodaje in za učinkovitije delovanje ustanov za varstvo delavstva, B. Akcija strokovnih organizacij za izboljšanje mezdnih in delovnih pogojev delavcev in nameštencev, C. Politične stavke in sodelovanje strokovnih organizacij v drugih političnih akcijah, Č. Izobraževalna in kulturnoprosvetna dejavnost strokovnih organizacij, D. Podpore strokovnih organizacij članom v težavah in skrb za njihovo pravno varstvo). U zaključku (sklepu) na kraju knjige rezimirana je problematika, dan je popis izvora i literature kao i kazalo osobnih i geografskih pojmova.

U ovoj je monografiji M. Stiploviček, obrađujući vrlo pomno sve događaje i odnose u sindikalnom pokretu Slovenije u vremenu kad se na tom teritoriju kao i u cijeloj Jugoslaviji konstituirao komunistički sindikalni pokret, upozorio na specifičnosti njegova razvoja, revalorizirao mnoge do sada poznate podatke, utvrdio mnoge nove činjenice iz cjeline sindikalnog pokreta, pa je knjiga rezultat temeljite analize koja je značajan doprinos jugoslavenskoj historiografiji sindikalnog pokreta i zato mora biti prisutna u svim budućim istraživanjima i u budućoj sintezi sindikalnog pokreta ne samo u Sloveniji nego u Jugoslaviji uopće.

Bosiljka Janjatović

*ZBORNIK br. 16. Historijskog instituta Slavonije i Baranje,
Slavonski Brod, 1979, 334 str.*

Najnoviji broj Zbornika HISiB donosi šest članaka i nekoliko prikaza. U svom opširnom radu B. Hrabak piše o dezerterstvu i zelenom kadru u jugoslovenskim zemljama u prvom svetskom ratu (1–131). Autor konstatuje da se o zelenom kadru posle drugoga svetskoga rata dosta govorilo i prigodno pisalo, ali izvori koji govore o tom problemu su malobrojni i jednostrani. U razvitku i delovanju dezerterstva i zelenog kadra autor uočava tri etape: prva etapa traje do pozne jeseni 1917, druga do sredine 1918, kad počinju delovati povratnici iz Rusije, a treća od početka oktobra 1918. Hrabak je najpre opisao pojavu intenzivnijeg sabotiranja imperijalističkog rata i jačanje dezerterstva i zelenog kadra u južnoslovenskim zemljama Austro-Ugarske (do jeseni 1917). Upozorava da se dezerterstvo javlja u svim vojskama posle prvih većih poraza, pa i u nemačkoj vojsci kao najdisciplinovanijoj. Tokom 1915. bilo je 5,47 puta više oružanih intervencija nego 1914, što potvrđuje da se begunci brane oružjem. Poznato je da je tokom 1917. bilo 3,77 puta više oružanih obračuna nego 1916. Tada to više nije bilo individualno sabotiranje ratnih obaveza bolje situiranih pojedinaca, već opšta

pojava u kojoj su učestvovali radni, siromašni slojevi. U daljnjem izlaganju prati se porast dezertera i njihovo udruživanje u zeleni kadar. Za prva tri meseca 1918. u ugarskom delu zajedničke države lišeno je slobode 44.611 vojnih begunaca. U tom periodu dezertersko-zelenokadarski pokret delovao je i na disciplinu jedinica na samom frontu, pošto su vojnici uviđali da su mogućnosti napuštanja vojne službe u zavičaju realne. Zeleni kadar javlja se u svim jugoslovenskim zemljama, negde više, a negde manje. Autor detaljno opisuje delovanje crnogorskog komitskog pokreta na teritoriji istočne Hercegovine i jugoistočne Bosne i njegovu izvesnu vezu s dezerterstvom u Hercegovini i Bosni. Konstatuje se da se dezerterski i zelenokadarski pokret u jugoslovenskim zemljama Habsburške Monarhije ne može posmatrati samo kroz uticaj velike oktobarske socijalističke revolucije, već i kao posledica zbivanja u jugoslovenskim oblastima, koje su se nalazile pod uticajem koji je u njima podstakao nacionalno-oslobodilački momenat. Prikazane su predstave i iluzije Jugoslovenskog odbora i srpske vlade o zelenom kadru kao nacionalnom pokretu 1918, pa se konstatuje da srpska vlada i Jugoslovenski odbor nisu imali realnu sliku o stvarnoj raširenosti dezerterstva i o pravom karakteru otpora zelenog kadra. Zeleni kadar je, ipak, bio značajna stavka u propagandi i akcijama oko Jugoslovenskog odbora, dok su informacije koje je sakupila srpska vojno-obaveštajna služba bile objektivnije. Ukazano je i na teze austrougarskih vojnih vlasti o jugoslovenskom nacionalnom pokretu kao odlučujućem inspiratoru pojave dezerterstva i zelenog kadra, što nije bilo opravdano. Tačna je ocena da je zeleni kadar bio jači u onim jugoslovenskim zemljama gde je nacionalno raspoloženje masa bilo zrelije ili gde su izvesne okolnosti pogodovale razmahu dezerterstva i blažem postupanju s njim.

Opširno je obrađen problem početka uklapanja masovnog protivratnog držanja u stihijski pokret seljaštva protiv veleposeda pod uticajem zarobljenika povratnika iz Rusije. Krajem proleća 1918. pa do »prevrata« poslednjih dana oktobra ne samo da se uvećao broj dezertera u južnoslovenskim zemljama Habsburške Monarhije, već u izvesnoj meri dolazi do izražaja nacionalno-socijalistički karakter, a u većini socijalno-polemička nota. Ističe se da su u sabotiranju ratnih napora poslednjih meseci rata bili zastupljeni i srednje imućni seljaci, dok u vreme prevrata bogatiji seljaci postaju izričito »nacionalni«. U vreme prevrata protivratna stihija je u izvesnim sredinama stekla naglašeniji socijalni karakter. Zarobljenici i povratnici iz Rusije imali su velikog uticaja ne samo na vojnike, koji se sve češće, žešće i određenije počinju buniti, već i među dezerterima. Do 21. X 1918. iz Sovjetske Rusije repatriirano je 664.500 bivših vojnika dvojne monarhije. Ti povratnici uticali su da stihijski pokret u zemlji stekne određenije konture. Samo u Hrvatskoj i Slavoniji krajem rata zeleni kadar imao je 40–50.000 begunaca. Autor detaljno prati utapanje zelenog kadra u stihiju socijalne relaksacije vojnika i gradske seoske sirotinje u prevratu. Nakon povlačenja starih organa vlasti pa do uspostavljanja novih, mase su pljačkale i državna i privatna dobra. Ali pravi zeleni kadar gonio je pljačkaše i u svojim redovima i uopšte. U Hrvatskoj i Slavoniji desni socijaldemokrati su u zelenom kadru videli samo bande pljačkaša, pozdravljajući svaku inicijativu za gušenje svakog seljačkog pokreta, a posebno su im smetali povratnici iz Rusije. Nadalje iznosi kako u predratnom metežu povratnici dolaze do izražaja na seoskim zborovima, u lokalnim ustancima i republikama, a govori i o zelenom kadru u proleće 1919. i početkom 1920.

Mile Konjević je napisao članak »Slavonskobrodska gimnazija 1929–1941« (133–185). Gimnazija je otvorena 4. III 1918. i spadala je među mlađe srednje škole

u Slavoniji. Posle šestojanuarske diktature 1929. školstvo je u celini bilo podvrgnuto većoj kontroli državnih organa, radi čega je bio donet i niz mera. Slavon-skobrodská gimnazija je kao vaspitno-obrazovna institucija dala značajan doprinos razvoju svoje sredine. Nastavnici i učenici borili su se za demokratske i nove odnose u školi. Na čelu te borbe koja je imala širi društveni uticaj bili su članovi KPJ i SKOJ-a. U nastavničkom veću je dolazilo do sukoba naprednog jezgra sa režimskom i klerikalno-nacionalističkom strujom. Napredno jezgro zalagalo se za pobeđu svojih ideja i pogleda u vaspitno-obrazovnom procesu, a to se odražavalo i u časopisu *Savremeni pogledi* u kome su pored nastavnika saradivali i drugi napredniji intelektualci. Svi su se oni isticali antifašističkom, antiklerikalnom, demokratskom i levičarskom orijentacijom. Već sredinom 1934. među učenicima gimnazije formiralo se komunističko jezgro, koje je uskoro preraslo u skojevsku organizaciju. Gimnazijska skojevska organizacija bitno je uticala na jačanje omladinskog komunističkog pokreta u gradu. Organizacija je kontinuirano delovala bez obzira na povremene padove. Koliko je komunistička aktivnost bila jaka potvrđuje štrajk učenika u novembru 1940. koji je predstavljao kulminaciju u nizu dotadašnjih istupanja napredne omladine.

Zdenka Lakić je u svom radu opisala uticaj ekonomskih i socijalnih promena u Banovini Hrvatskoj na političku diferencijaciju omladine u Slavoniji (187–234). Omladina u sociološkom smislu predstavlja društvenu grupaciju. Najpre je prikazan ekonomski položaj omladine u Slavoniji posle uspostavljanja Banovine Hrvatske kada se ne poboljšava položaj masa. Obrazovanjem Banovine Hrvatske visoke školarine i takse koje su onemogućavale školovanje najsiromašnijih učenika nisu smanjene, već su stalnim padom realne nadnice znatno povećane. Naročito je bio težak položaj šegрта kod privatnih majstora. Zbog rđavih uslova života, prema pisanju štampe 1941, 80 posto šegрта bolovalo je od tuberkuloze. U spomenutom radu reč je i o društvenom položaju omladine Slavonije u periodu Banovine Hrvatske. Da bi se sprečila delatnost omladine u komunističkom pokretu, bila su izdata stroga uputstva, dok je dozvoljeno delovanje HSS-a, organizacije omladine Hrvatski junak i organizacije Katolička akcija. Osim ovih organizacija, učesće u svim vanškolskim organizacijama pa čak i sportskim bilo je strogo zabranjeno. Policijske vlasti i uprave škola prisno su saradivale. Uveličavala se hrvatska prošlost. Čitava delatnost škole bila je orijentisana u nacionalnom duhu. Zbog toga su u školama izvršene kadrovske promene, dok su desno orijentisani listovi budno pratili sve akcije omladine. Svako kritičko mišljenje ocenjivali su kao komunističku akciju, a policija je vršila brojna hapšenja. U školama je bio uveden gotovo policijski režim, a napredniji profesori, inače dobri pedagozi, bili su proganjani, što je izazvalo nezadovoljstvo među učenicima. Autorica na kraju konstatuje da se teškom ekonomskom položaju omladine u Slavoniji pridružilo i njihovo potpuno potiskivanje iz svakog slobodnog političkog, kulturnog i opšt društvenog rada i usmeravanja u strogo nacionalističke organizacije što je izazvalo još masovnije opredeljivanje omladine Slavonije u antifašistički i revolucionarni omladinski pokret.

Članak »Baranja uoči okupacije 1941. godine« (235–267) napisala je Nada Lazić. Najpre je iznela društveno-političke prilike u spomenutom periodu izrazito poljoprivrednog regiona na kome je živelo 53.000 stanovnika heterogenog nacionalnog sastava. Pred rat je kod Nemaca preovlađivao nacionalsocijalizam, a kod Mađara revizionizam. Većina stanovništva radila je na veleposedničkim imanjima i u pogonima »Belja« kao stalni ili sezonski radnici. Mali broj bavio se zanat-

stvom ili je radio u industrijskim pogonima. Posle prikaza ekonomskih prilika sledi niz podataka o radničkom pokretu i KPJ pred okupaciju. Tada je bilo malo organizovanog radništva. Malobrojne štrajkačke i tarifne akcije koje su se odvijale pred rat bile su početak klasnog osveščavanja i organizovanja baranjskih radnika. Revolucionisanju radnika doprineli su komunisti, a konsolidovanje baranjskih komunista započelo je 1937. osnivanjem partijske organizacije Baranje i povezivanjem sa OK KPJ u Somboru 1939.

Slavica Hrečkovski opisala je hapšenje komunista i prva reagovanja na početak ustanka u okrugu Slavonski Brod 1941 (267–278). Prva organizovana akcija masovnog hapšenja komunista u srezu Slavonski Brod provedena je 29. VI 1941. u opštini Donji Andrijevići kada je uhapšeno 12–15 osoba. Autorica prati i dalja hapšenja tokom 1941. te konstatuje da su pored policijskih metoda borbe protiv komunista i NOP-a lokalne ustaške vlasti preduzimale i vojne mere. Do početka oktobra 1941. dato je oružje »pouzdanim« ljudima koji su trebali da se bore protiv komunista. Ali i pored vojnih i policijskih mera progona i zastrašivanja stanovništva, oslobodilački pokret u Slavonskom Brodu i okolini polagano je i neprestano rastao.

Stjepan Domankušić i Miodrag Selić autori su rada »Razvoj sigurnosnih službi u NOR-u« (279–305). U njemu je pre svega ukazano na odlučujuće činioce koji su uticali na organizaciju i razvoj sistema bezbednosti i obaveštajno-bezbednosnih službi u NOR-u. Iznete su i osnovne karakteristike, mesto i uloga sistema obaveštajno-bezbednosnih službi u političkoj i vojnoj strategiji NOR-a. Konstatuje se da su se sistem bezbednosti i obaveštajno-bezbednosne službe razvijale tempom i oblicima kojima se razvijao NOP i izgrađivala NOV. Presudnu ulogu na tom polju imala su predratna iskustva KPJ iz borbe protiv režima, koncepcija oružane borbe i socijalističke revolucije i metode okupatora i kvislinga u borbi protiv NOP-a.

U odjeljku prikazi i kritike (307–334) nalazi se sedam prikaza.

Milica Bodrožić